

EN HAANDVÆRKETS BOG
FRA DET 18. AARHUNDREDE:
DESCRIPTIONS DES ARTS ET MÉTIERS
1760-1788
AF
SVEND ERIKSEN

Det er sikkert med rette, at Diderot's og d'Alembert's beundringsværdige „Encyclopédie“ indtager førstepladsen blandt det 18. aarhundredes store franske bogværker. For saa vidt er det forstaaeligt, at der findes en fyldig literatur om dette foretagende. Men det synes noget uretfærdigt, at encyklopædien i den grad har kunnet stille et andet og ogsaa meget imponerende, samtidigt værk i skyggen – det franske Videnskaberne Akademi's „Descriptions des arts et métiers“ – at man først i de seneste aar er begyndt at interessere sig for dets historie, og at man indtil for nylig end ikke har haft en paalidelig bibliografisk beskrivelse af dette store værk¹).

Sagt i korthed er dette værk en samling større og mindre illustrerede beskrivelser af mere end 80 forskellige franske haandværk. Det blev udgivet i aarene 1760²) til 1788, og tilsammen omfatter beskrivelserne over 13000 folio-sider text og mere end 1800 ligesaa store kobberstik. Som fælles titel havde de mange bind „Descriptions des arts et métiers, faites ou approuvées par Messieurs de l'Académie royale des sciences“.

I de fleste tilfælde er beskrivelserne udfærdiget efter en ensartet plan. Muligvis har der existeret en slags instrux, som i grove træk kunde tjene til vejledning for medarbejderne. Sædvanligvis indledes der med en oversigt over det paagældende fags historie saa langt tilbage i tiden som muligt. Derefter en gennemgang af materialerne, om hvor man finder dem og om deres beskaffenhed. Derpaa følger redskabernes og maskinernes beskrivelse og brug og selve haandværkets gang. Derefter i de fleste tilfælde en omfattende liste med tilhørende forklaringer over de forskellige fagudtryk. Endelig en fortegnelse over illustrationerne med forklaringer til de enkelte figurer. Antallet af illustrationerne er vexlende, fra en enkelt til flere hundrede.

Udenfor Frankrig er komplette sæt af „Descriptions des arts et métiers“ nu overordentlig sjældne, vel sagtens fordi kun de færreste havde interesse i og raad til at erhverve alle værkets bind, dengang de udkom. Det kongelige Bibliotek ejer et næsten fuldstændigt sæt, som heldigvis kan kompletteres ved hjælp af andre københavnske bibliotekers³⁾. I Kunstindustrimuseets Bibliotek findes et sæt, der ligeledes er nær ved at være komplet. Det stammer fra botanikeren Johan Theodor Holmskjold, der ogsaa var direktør for Den kongelige Porcelainsfabrik, og det har den særlige dyd, at det er i smukke samtidige helskindsbind. Ogsaa Danmarks tekniske Bibliotek ejer en del bind af værket; de stammer fra Industriforeningens Bibliotek. Endvidere findes der nogle bind i Universitetsbibliotekets anden afdeling, i Landbohøjskolens Bibliotek og i Kongens Haandbibliotek.

Hvad der hidtil er blevet skrevet om „Descriptions des arts et métiers“s historie bestaar mest af oplysninger, der kan læses spredt i forord, indledninger o. lign. til værkets forskellige bind foruden i de aarlige mémoires, som blev udgivet af akademiet. Desuden er der blevet publiceret arkivalier, som fortæller dels om hvorledes encyklopædien i flere tilfælde plagierede forarbejder til det franske akademi's værk og dels om den kummerlige skæbne, som de originale kobberplader til illustrationerne til sidst maatte lide. Dette billede af værkets historie kan suppleres og paa mange punkter korrigeres ved hjælp af en del nye oplysninger, hentet fra forskellige, hidtil upublicerede dokumenter, der beror i Académie des Sciences' arkiv i Paris, og som er blevet fundet frem og stillet til raadighed for en nysgerrig nordbo af arkivets hjælpsomme og venlige embedsmænd⁴⁾.

For at lette og ikke ubehageliggøre læsningen af dette bidrag til historien om „Descriptions des arts et métiers“ er der i det følgende – bortset fra enkelte undtagelser – ikke lagt vægt paa at fremhæve de nye, supplerende oplysninger og de ikke faa tilfælde, hvor de her meddelte data ikke stemmer overens med de andre forfattere, til hvem jeg naturligvis paa andre punkter staar i gæld. Interesserede henvises til de i note 1 anførte skrifter, hvormed sammenligning eventuelt kan foretages. Som bilag meddeles desuden, in extenso, de nyopdukkede dokumenter, der ikke blot belyser dette værks historie men ogsaa giver et levende indblik i det 18. aarhundredes forlagsvæsen.

Det siges, at det var Louis XIV's minister Colbert, som fandt paa, at det kunde være nyttigt at have en let tilgængelig beskrivelse af de for-

---

Paa modstaaende side: Fællestitelblad til hele serien, 1761, ca. 2/3 størrelse.

DESCRIPTIONS
DES ARTS
ET MÉTIERS,

FAITES OU APPROUVÉES

PAR MESSIEURS

DE L'ACADÉMIE ROYALE
DES SCIENCES.

AVEC FIGURES EN TAILLE-DOUCE.

A PARIS,

Chez DESAINT & SAILLANT, Libraires, rue
Saint Jean de Beauvais.

M. DCC. LXI.

Avec Approbation & Privilège du Roi.

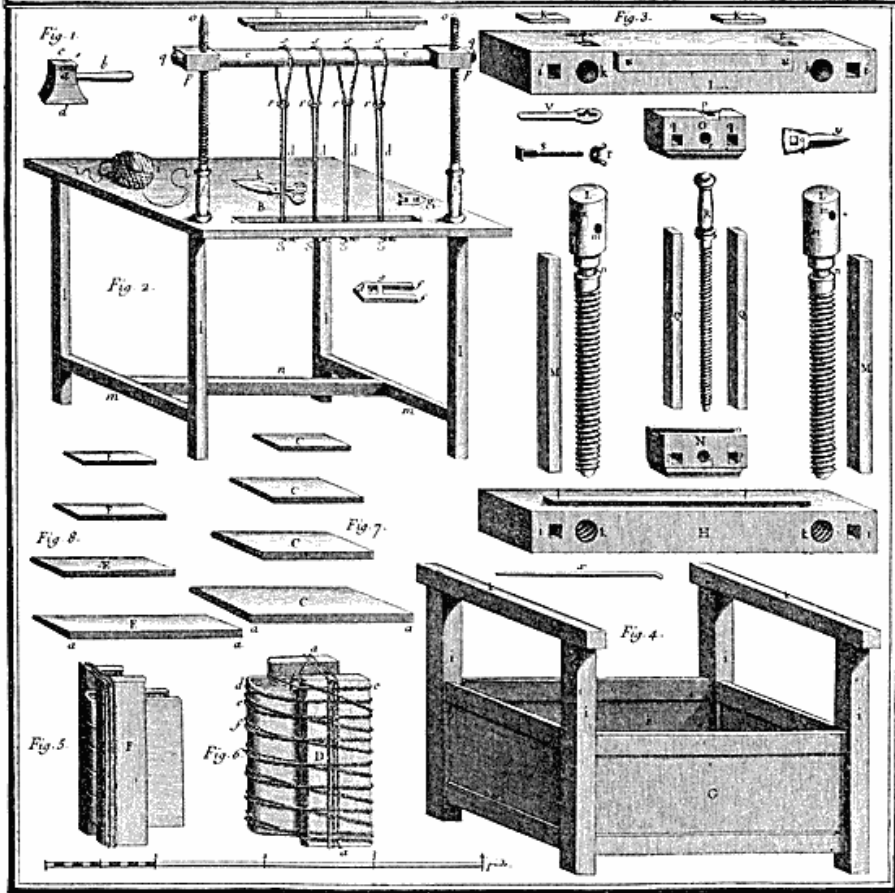
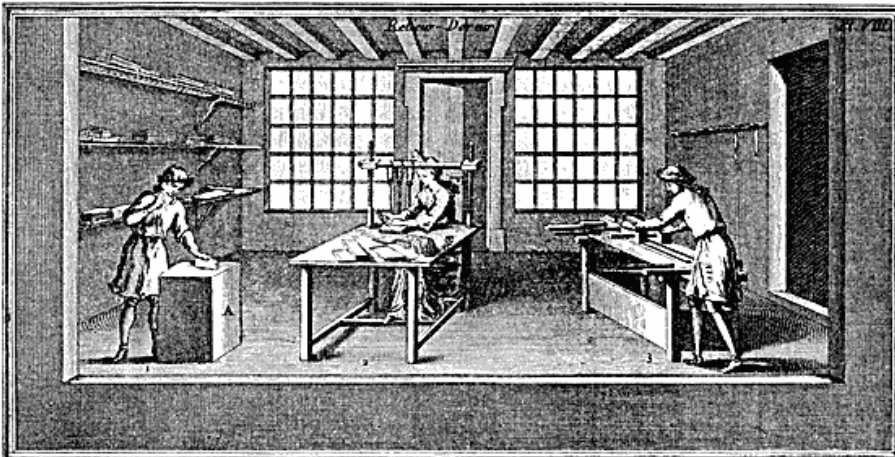
skellige haandværk og de redskaber og maskiner, som var nødvendige til deres udøvelse. Allerede i 1666 havde Colbert sørget for, at det hidtil ret private og meget uformelle Académie blev ophøjet til en officielt anerkendt institution med kongelige privilegier, understøttelser til medlemmerne, rigelige midler til bekostning af eksperimenter og værdige mødelokaler og endelig navnet „Académie royale des sciences“. Derved støttede kongemagten videnskaberne og fik samtidig en vis kontrol med og magt over dens dyrkere. Begge dele nyttige og praktiske i Solkongens rige.

I begyndelsen var akademiets funktioner af fortrinsvis intern og teoretisk karakter⁵). Men ret hurtigt blev der lagt vægt paa den praktiske nytte, som man kunde drage af videnskaberne. Og i 1675 blev det meddelt som et af kongens ønsker, at akademiet uopholdeligt skulde gaa i gang med at udarbejde en klar og let forstaaelig beskrivelse af alle de maskiner, som blev brugt i franske og udenlandske haandværk.

Det ser ikke ud til, at sagen har faaet synderlig fremgang de første aar derefter. Men det er ikke korrekt, naar det siges⁶), at man først tog fat i 1699, det aar hvor akademiet blev reorganiseret for anden gang og udstyret med endnu flere kongelige privilegier og understøttelser. I forordet til det aldrig trykte bind „Des arts de construire les caractères . . . 1704“, som ejes af Bibliothèque Nationale⁷), staar der ligeud: „vi begyndte vore første arbejder i 1693“, og et album med tegninger og prøvetryk, som nu befinder sig i Bibliothèque de l'Institut⁸), indeholder blandt andet en tegning til „Art du graveur en taille douce“ som er approberet af Filleau des Billettes 5. okt. 1693, mens nogle stik til andre beskrivelser bærer aars-tallene 1694, 1695, 1697 og 1698. Disse tegninger og stik er udført efter det karakteristiske skema og i den størrelse, som siden blev fastholdt i alle beskrivelserne. Hvilket turde lade formode, at man allerede i 1693 havde været igennem væsentlige overvejelser angaaende værkets udseende, og at i hvert fald nogle af akademiets medlemmer hurtigt derefter kom i gang med deres beskrivelser.

Men rigtigt er det aabenbart, at akademiets reorganisation i 1699 yderligere har stimuleret arbejdet. I den trykte beretning for det nævnte aar⁹) kan man læse en højtidelig meddelelse om det „tørre og møjsommelige arbejde“, som akademiets medlemmer frivilligt har paataget sig, og som ikke er nær saa morsomt og behageligt som at sysle med opfindelser.

Paa modstaaende side: Typisk tavle fra „Descriptions des arts et métiers“, forestillende et bogbinderi og bogbinderværktøj. Paa billedet foroven ses tilvenstre bankningen med hammer (datidens form for presning), i midten heftningen paa heftelad, tilhøjre beskæringen med høvl. – Dudin: L'Art du relieur doreur de livres, 1772, planche VIII, som allerede er stukket 1694 af Louis Simonneau. Originalens størrelse: 33 × 22 cm.

Men akademiets formaal er ikke at more sig, staar der fremdeles i meddelelsen; det ønsker at være til gavn for landet, og derfor er det gaaet i lag med denne lidet brillerende men til gengæld meget nyttige opgave, som en beskrivelse af Frankrigs haandværk vil være.

Beskrivelserne vil, læser man videre, gaa til de yderste detaillier. I text og billeder vil de vise alle de materialer og alle de slags værktøj, som anvendes og alle de operationer, som haandværkerne foretager i deres arbejde. Paa den maade vil et uendeligt antal forstandige og sindrige fremgangsmaader, der i almindelighed er ukendte, blive draget frem af mørket og samtidig blive bevaret for eftertiden. Og duelige mennesker, som enten ikke kan overkomme eller som ikke har lejlighed til selv at gøre studier i haandværkernes værksteder, vil kunne dygtiggøre sig ved hjælp af dette værk.

Af akademiets nærmest følgende aarsberetninger ser man, hvilken stor fremgang værkets udarbejdelse nu fik. Flere medlemmer af akademiet arbejdede med stor iver, og naar en beskrivelse eller en væsentlig del af den var færdig, blev den læst op for de øvrige medlemmer. I aaret 1700 læste Filleau des Billettes sin beretning om fabrikation af knappenaale, i 1702 læste Louis Carré om hvorledes man bygger et clavecin og i 1703 og 1704 læste atter Filleau des Billettes, denne gang kapitler om bogtrykpressen og om fabrikation af krudt. Samme alsidige og flittige forsker fortsatte i de følgende aar med beskrivelser af papirfabrikation (1706), forgyldning af bogbind (1706 og 1707), sukkerfabrikation (1708 og 1709); Jacques Jaugeon læste sine beskrivelser af skriftstøbning (1703), silkefabrikation (1704 og 1707), indbinding af bøger (1708, 1718 og 1719) og fabrikation af strømper (1709). Andre medlemmer udfærdigede beskrivelser af sæbefabrikation, af malerhaandværket, brydning af skifer, fabrikation af spejle og kunstige perler, af messing og meget andet. Især var den berømte fysiker Réamur meget aktiv. Han helligede sig fortrinsvis emner, som havde tilknytning til metallurgien.

Ingen af alle disse beskrivelser blev imidlertid trykt. Man vilde, siger M. de Lalande¹⁰⁾, lægge dem til side, indtil man var i stand til at etablere en metodisk ordnet samling. Formentlig har man ogsaa oprindelig haabet, at værkets udarbejdelse kunde skride metodisk frem. I hvert fald antydes noget saadant i Jaugeon's forord til manuskriptet til beskrivelsen af „Des Arts de construire les caractères . . .“ (om skriftstøberi m. v.). Her siges, at man valgte at starte med beskrivelsen af bogtrykkerkunsten, fordi denne saa at sige er alle de andre haandværks bevarer¹¹⁾. Til bogtrykkets familie hører papirfabrikation, indbinding og forgyldning af bøger, og disse beskrivelser fulgte snart efter. Men aabenbart har man hurtigt maat-

tet opgive al metode og give sig i lag med de beskrivelser, som det var praktisk muligt at foranstalte.

En gene for værkets fremgang har det sikkert været, at man i starten kun lod beskrivelser foretage af medlemmer af akademiet; ingen af disse var ud af de fag som de skulde beskrive. De var videnskabsmænd eller lærde amatører, og de havde som regel næppe anden forudsætning for at foretage deres beskrivelser end den, at de var vant til videnskabelig saglighed. Beskrivelsernes rigtighed og fuldstændighed maatte bero paa deres evne til at observere og til at bedømme de oplysninger, som fagfolk kunde give dem. Naar man først saa sent som i 1760erne gik udenfor akademiets forholdsvis snævre kreds skyldtes det næppe blot, at det nu gik langsomt med at faa beskrivelserne fra medlemmerne men nok ogsaa en vis portion akademisk hovmod i begyndelsen foruden den omstændighed, at man ikke kunde forvente, at ikke-medlemmer vilde arbejde gratis, hvilket medlemmerne af akademiet gjorde. Iøvrigt vilde det vel ogsaa have været vanskeligt at finde et tilstrækkeligt antal haandværkere, som baade var dygtige og alsidige i deres fag og som dertil magtede at meddele sig skriftligt i et sprog, som akademiet kunde anse for værdigt for dets publikationer.

Den allerede nævnte fysiker René-Antoine Ferchault de Réaumur, som nu bedst huskes for sit termometer, blev i 1708, i en alder af kun 19 aar, optaget i akademiet som „élève géomètre“. Som hovedredaktør af „Descriptions des arts et métiers“ fra omkring 1720 kom han til at yde en stor og uegennyttig indsats for akademiets forehavende. Han havde ogsaa baade tid og raad dertil. Han var ungarl og var af velhavende familie og fik desuden af kongen en „pension“ paa 12000 livres som paaskønnelse for sine metallurgiske studier. Ikke blot forestod Réaumur den sikkert besværlige indsamling af de mange beskrivelser og udfærdigelsen af tegninger, han beskrev ogsaa selv adskillige haandværk og bekostede af egen lomme graveringen af mere end 150 tegninger til værket. Men heller ikke han opnaaede at se noget bind af værket trykt. Han maatte endog, nogle aar før sin død i 1757, lide den tort at se flere af sine upublicerede kobberstik plagierede i den store encyklopædi. I et brev, skrevet faa maaneder før han døde, fortæller han at han har været vel vidende om plagiatet, men at han har foretrukket at lade som om han ignorerede dette literære tyveri fremfor at spille sin alderdoms kræfter og fred paa at hævde sin ret¹²).

Den pinlige sag kom offentligt frem efter Réaumur's død og vakte stort postyr. Imidlertid blev sagen, trods det at plagiatet var aabenbart, dysset ned, antagelig fordi man mente, at den iøvrigt højt fortjente encyklopædi

havde været i saa stærk modvind, at den nu snarere skulde have fred end besværes med et nyt angreb, hvor berettiget dette end kunde være. Akademiet gik saa vidt i sin mildhed og forstaaelse, at det fremtidig paatog sig at approbere encyclopædiens bind.

Efter Réaumur's død blev redaktørhvervet overdraget til hans yngre kollega Henri Duhamel du Monceau. I Réaumur's hjem blev alt materiale vedrørende „Descriptions des arts et métiers“ samlet sammen, ordnet og fordelt blandt medlemmer af akademiet, som paatog sig at revidere materialet og fuldføre det. Det viste sig, at der manglede ikke blot et større antal kobberplader, af hvilke man havde aftryk, men ogsaa flere hele beskrivelser, som man vidste var færdige. Der var dog saa meget stof, at man nu for alvor kunde tænke paa at lade værkets første bind gaa i trykken. Formentlig er man i akademiet ogsaa blevet ansøret af konkurrenten: Den store Encyklopædi, hvis textbind allerede var godt i gang. Ganske vist blev, som bekendt, udsendelsen af textbindene standset den 8. marts 1759 paa grund af de berømte religionsfjendtlige artikler, men det forhindrede ikke encyklopædiens forlæggere i at skaffe tilladelse til trykning af illustrationsbindene. Den fik de allerede 8. september samme aar, og i 1762 udkom første bind af encyklopædiens „Recueil des Planches“.

Det er uden videre klart, at akademiet maatte være interesseret i at komme først paa markedet med sit store illustrerede værk, ikke mindst i betragtning af den omtalte plagiataffære, som startede d. 23. september 1759, umiddelbart efter at encyklopædiens forlæggere kunde give meddelelse om dens kommende illustrationsbind. Men det er ogsaa forstaaeligt, hvis akademiet nødigt har villet begynde udgivelsen, før det havde saa meget materiale i hus og saa meget paa trapperne, at det kunde kalkulere med en jævn rytme for de fremtidige udsendelser.

Akademiet allierede sig med forlæggerne Desaint & Saillant. Det har desværre ikke været muligt at finde den originale kontrakt mellem akademiet og forlæggerne, hvortil der refereres i de nedenfor trykte dokumenter. Men af disse faar man dog direkte eller indirekte at vide, at følgende aftaler maa have været indeholdt i kontrakten:

At Desaint & Saillant havde „Descriptions des arts et métiers“ i kommission, saaledes at udsendelsen skete helt og holdent for forlæggernes regning og risiko. At ingen beskrivelse og ingen illustration maatte trykkes uden akademiets approbation. At forlæggerne var pligtige til, naar en beskrivelse var approberet af akademiet, omgaende at sende den i trykken. At forlæggerne ikke skulde betale honorar til de forfattere, som var medlemmer af akademiet. At forlæggerne var pligtige til, uden godtgørelse at aflevere 100 exemplarer af hver trykt beskrivelse til akademiet.

Om forholdet mellem akademiet og forlæggerne kan man af andre oplysninger i dokumenterne desuden slutte følgende: at forlæggerne har kunnet bestemme oplagens størrelse og uden tilladelse fra akademiet eller forfatterne lade trykke nye oplag. At akademiet ikke havde ret til indsigt i forlæggernes regnskaber. At forlæggerne kunde benytte hvilken bogtrykker de vilde, forudsat at den typografi og den boglige standard iøvrigt, som een gang var fastsat af akademiet, blev opretholdt.

Sidenhen (ca. 1780), da udgivelsen blev overdraget til forlæggeren Moutard, blev kontrakten ændret paa nogle punkter og suppleret med enkelte nye bestemmelser. Den nye forlægger forpligtede sig saaledes til ikke at trykke nye oplag af beskrivelserne uden at akademiet havde haft lejlighed til at foretage rettelser og nødvendige tilføjelser. I modsætning til de forrige forlæggere skulde Moutard afstaa 20 eksemplarer til forfatterne af deres respektive beskrivelser. Hvis en forfatter paa den anden side forlangte yderligere godtgørelse af Moutard, var denne frit stillet om han vilde lade forfatterens beskrivelse trykke eller ej.

Det første man sørgede for at faa trykt var et „Avertissement“ paa fire sider paa det papir og med den opsætning og typografi, som vilde blive anvendt i værket. Heri fortælles i korte træk om det store forarbejde, som akademiets afdøde og nulevende medlemmer har gjort, og om det værdifulde fond af viden som det færdige værk vil blive. Det nævnes desuden, at ogsaa ikke-akademikere er med i arbejdet, og andre saadanne, som maatte være kompetente dertil, opfordres varmt til at slutte sig til det store foretagende for at dette kan blive fuldført saa hurtigt som muligt. Det meddeles iøvrigt, at hvert bind vil indeholde en afsluttet beskrivelse af eet haandværk, og at de enkelte bind vil kunne købes separat. Enhver kan saaledes nøjes med at erhverve det eller de bind, som han har brug for og lade dem indbinde sammen og i den rækkefølge, der synes ham bedst. Værket vil kun blive trykt i et begrænset oplag (500), staar der, og dem som ønsker at erhverve hele værket tilraades det derfor at tegne subscription hos forlæggerne Desaint & Saillant, rue Saint Jean-de-Beauvais, hvor alle færdige prøvetryk kan beses, eller hos boghandlere i alle de større byer i Frankrig. Der loves abonnenterne omgaaende levering foruden gode aftryk af de kobberstukne illustrationer. Værkets første bind vil udkomme omkring Mortens dag, staar der.

Den første beskrivelse, som blev udsendt, var Duhamel du Monceau's „Art du charbonnier, ou manière de faire le charbon de bois“ (1760), og i de følgende aar indtil 1775 udsendtes aarlig mellem fire og seks bind. Derefter ebbede det ud for til sidst at standse i 1788 med „Art du potier d'étain“; der var da udsendt godt 80 bind¹³).

Duhamel du Monceau havde, som allerede nævnt, overtaget redaktørhvervet efter Réaumur. Sit hverv røgtede han aabenbart meget strengt, for ingen af de beskrivelser, der var blevet samlet i Réaumur's tid, lod han trykke som de var, bortset fra tre som Réaumur selv havde forfattet, og til dem blev der endda lavet tilføjelser. Formentlig havde udviklingen indenfor haandværk og industri gjort de andres beskrivelser delvis forældede, mens Réaumur's aabenbart endnu havde tilstrækkelig aktuel værdi. Man ser dog i forordene til mange af de trykte beskrivelser, at de senere forfattere i rigt maal har haft fordel af det arbejde, som var gjort af deres forgængere. Og i ikke saa faa tilfælde har man ogsaa kunnet anvende nogle af de allerede stukne tegninger, som da var omkring et halvt hundrede aar gamle. Ofte maatte man dog foretage rettelser paa kobberpladerne.

Den som leverede det største antal beskrivelser til „Descriptions des arts et métiers“ var den ovenfor nævnte Henri-Louis Duhamel du Monceau. Som videnskabsmand arbejdede han særlig indenfor landbrug og fiskeri og var meget benyttet af regeringen bl. a. som tilsynsførende med skovene og som leder af videnskabelige missioner af forskellig art. I en tidlig alder blev han medlem af akademiet og indleverede gennem aarene 60 afhandlinger mest om kemiske og botaniske emner. Han var, ligesom Réaumur, godt forsynet med baade tid og timelige midler, saa han kunde tilbringe det meste af sit liv med videnskabelige studier. Han udfærdigede ialt 19 større og mindre beskrivelser af de mest forskelligartede haandværk og industrier (fabrikation af klister, kridtpiber, tællelys, trækul, sæbe, forskellige tekstiler, smedjern, stivelse og meget andet). Den mindste paa 10 sider, den største (om fisk og fiskeri) paa over 1400 sider text.

Ogsaa den berømte astronom Joseph-Jérôme de Lalande (1732-1807), der ogsaa var medlem af det danske Videnskabernes Selskab, var en flittig leverandør af beskrivelser¹⁴). Han skrev bl. a. om fabrikation af papir, pergament og om forskellig slags garvning.

Blandt de andre lærde medarbejdere ved „Descriptions des arts et métiers“ kan nævnes l'Abbé Jean-Antoine Nollet, der er kendt for sine fysiske eksperimenter vedrørende elektricitet; han skrev „Art de faire les chapeaux“. Kemikeren Charles-René Fourcroy de Ramecourt skrev om kalkbrænding, mens Duhamels nevø, naturforskeren Auguste-Denis Fougereux de Bondaroy gav beskrivelser af skiferbrydning, fremstilling af gyldenlæder, knive og sakse og bødkerarbejder. General-inspektøren for manufakturerne i Picardiet Jean-Marie Roland de la Platière skrev om stoftrykning og fremstilling af velours, mens arkitekten J.-R. Lucotte udfærdigede bindet om murerhaandværket, og benedictinermunken Dom Bedos de Celles skrev om orgelbygning.

Trods anstrengelserne lykkedes det kun at mobilisere forholdsvis faa fagmænd til at give beskrivelser af deres fag. Kemikeren J.-Fr. Demachy skrev saaledes om destillering og hans kollega Pierre-Joseph Macquer om farvning. Glasmaleren Pierre le Vieil, silkefabrikanten fra Nîmes Jean Paulet, instrumentmageren Jean-Jacques Perret, tinstøberen Salmon fra Chartres, drejeren Hulot og snedkeren André-Jacques Roubo gav hver sin beskrivelse af deres haandværk.

Ogsaa nogle af det 18. aarhundredes mange amatører deltog i akademiets store arbejde, deriblandt en rytteriofficer, den kongelige staldmester Fr.-Alex. Garsault, der skrev dels om emner, der laa hans fag nær som f. ex. om seletøj, dels om helt andre gebeter som parykmagerens og skræderens haandværk foruden om hvorledes man fremstiller ketchere til forskellige boldspil.

Selvom færdighed i tegning ofte synes at have hørt med til almindelig dannelse paa den tid, var kun faa af forfatterne i stand til selv at udføre forlæg til deres illustrationer. Seks gjorde det: Fourcroy de Ramecourt, Gallon, Paulet, Garsault og Roubo, der ogsaa selv kunde stikke sine tegninger, og desuden Charles-Germain de Saint-Aubin (der skrev om broderkunsten) som ganske vist oprindeligt var tegner af fag. De øvrige forfattere lod deres illustrationer udføre af professionelle tegnere. Blandt disse var især Pierre Patte meget benyttet. Han var ogsaa kobberstikker, og han har stukket et forholdsvis meget stort antal af værkets illustrationer, der iøvrigt baade i nøjagtighed og i grafisk kvalitet langt overgaar Diderot's og d'Alembert's encyklopædi. Enkelte af de omkring 25 kobberstikkere arbejdede ogsaa med illustrationerne til encyklopædien, og det er ikke saa mærkeligt, at det netop var en af denne kreds, Pierre Patte, som først gav offentligheden besked om de tidligere omtalte plagiater.

Om værkets betydning for samtiden vil man nu vanskeligt kunne dømme. Indlysende er derimod værkets historisk-dokumentariske værdi idag, selvom man vilde ønske, at det var lykkedes Akademiet at føre sit foretagende igennem med ligesaa stor fuldstændighed som encyklopædiens redaktion var i stand til, ligesom man gerne havde set flere store og for os mere væsentlige haandværk beskrevet i stedet for de talrige mindre og meget specielle som naaede at blive trykt. Muligvis har det i samtidens øjne været i høj grad realistisk at foranstalte beskrivelser af, hvorledes man tilskærer undertøj eller fabrikerer synaale. Idag havde man nok foretrukket at Akademiets kræfter var blevet ofret paa at udgive beskrivelser af fx. bogtrykkerens, glasmagerens eller guldsmedens haandværk. Omend værket saaledes kun er en torso, saa er det dog ikke saa lidt af et monument ikke blot over det franske akademi's idealistiske bestræbelser,

men ogsaa over hele det 18. aarhundredes store indsats for at fremelske industri og haandværk.

Om kvaliteten af de enkelte beskrivelser i „Descriptions des arts et métiers“ skriver en erfaren historiker indenfor industri og haandværk som franskmanden Bertrand Gille, at den i nogen grad er svingende. Han fremhæver Réaumur's og Duhamel du Monceau's som særlig fremragende og nævner, at Roland de la Platière's afhandlinger indenfor de textile fag har været særdeles à jour med hensyn til de nyeste opfindelser, indbefattet dem som skete i England, hvor man paa dette omraade var særlig langt fremme¹⁵). Særlig André-Jacques Roubo og hans fem store bind om snedkerfagene bør fremhæves. Dels fordi hans beskrivelser er saa omfattende og saa fremragende, dels fordi fransk møbelkunst i det 18. aarhundrede betegner et højdepunkt i møbelkunstens historie i det hele taget, hvorved Roubo's værk har faaet en eminent historisk betydning som det næsten eneste og i hvert fald det bedste samtidige kildeskrift. Endelig fordi Roubo's fem bind havde meget ringe succes dengang det udkom.

I det tidligere omtalte prospekt, som blev udsendt et stykke tid før værkets første bind, stod der at oplaget kun vilde blive paa 500 eksemplarer. Dette tal har dog nok mest været beregnet til at stimulere købelysten; i realiteten trykte man i de fleste tilfælde i hvert fald 1300 eksemplarer af hvert bind, muligvis endda 1500. Til sammenligning kan tjene, at den store encyklopædi udkom i 4000 eksemplarer.

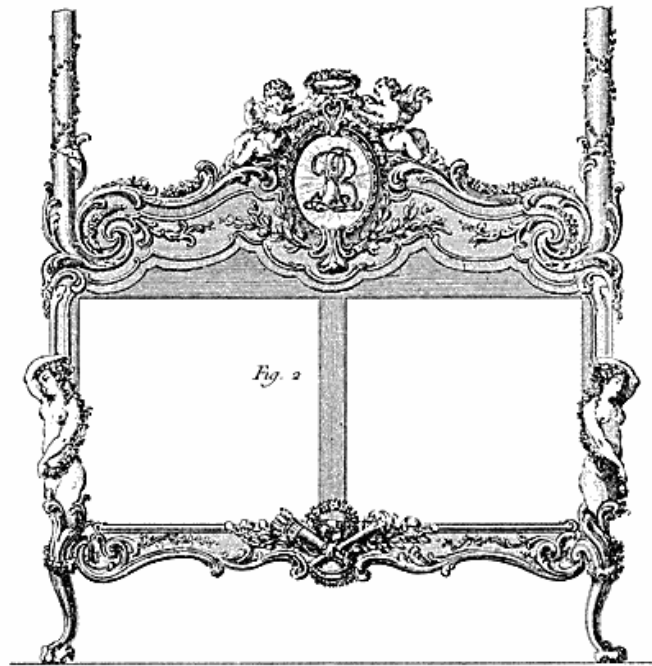
Nogle af værkets bind, de billige af dem, blev solgt godt, enkelte af dem endog i flere oplag. Andre – deriblandt Roubo's – kunde næsten ikke sælges, fordi prisen var for høj. Det fremgaar, at Roubo's fem bind kostede 221 livres i udsalg (jvf. dok. 2) og 126 livres fra forlaget (dok. 7); fremstillingsprisen var 83 livres (dok. 2)¹⁶). Det siges ligeud (dok. 7), at Roubo's del, sammen med værket om silke, havde bragt hele serien i miskredit hos køberne paa grund af prisen. Mere end ti aar efter udsendelsen af Roubo's sidste bind var der ikke engang solgt 200 eksemplarer af hans værk.

Som ikke-medlem af akademiet modtog Roubo betaling for sit arbejde – 15 livres pr. ark (dok. 1) – og ifølge en klage fra forlaget til akademiet (dok. 1) benyttede han sig groft af denne honoraraftale til at gøre sine beskrivelser saa lange som muligt. Selv siger Roubo (p. 760), at ganske vist er hans værk blevet større, end han oprindeligt regnede med, men man

Paa modstaaende side: Fortegning til himmelseng. – Roubo le fils: L'Art du menuisier en meubles, III,2, 1772, planche 246, tegnet og stukket af forfatteren selv. Originalens størrelse: 33 × 22 cm.

ELEVATIONS D'UN LIT A LA FRANCOISE

Pl. 246.

Echelle de 1 2 3 4 5 6 Pieds.

A. J. Roubo Inv. Del et Sculp.

maa tænke paa, siger han, at beskrivelserne i virkeligheden omfatter ikke kun eet haandværk, men flere forskellige fag, som dog alle med rette bør samles under betegnelsen snedkerhaandværket, nemlig bygnings-snedkerens, vogns-snedkerens, de to slags møbels-snedkeres og endelig haves-snedkerens fag. Haves-snedkeren var ham der lavede kunstfærdige espaliers etc. Og Roubo tilføjer, at hvis for eksempel alle de fag, der paa tilsvarende maade falder ind under smedehaandværket, skulde samles i een beskrivelse, vilde den blive paa ti eller tolv bind. For os ser det saaledes ud som om Roubo og forlæggerne maa dele ansvaret for den svigtende salgsmæssige succes; i al fald burde de formentlig i tide have disponeret saaledes, at værkets enkelte dele kunde have været solgt separat.

Værkets redaktør, Duhamel du Monceau, var derimod meget tilfreds med Roubo's arbejde. Det fremgaar af den rapport (af 17.12.1768) om manuskriptet, som han paa Akademiets opfordring skrev og som blev trykt foran i første bind. Han roser værket baade for dets indhold og dets stil og siger, at det vilde være godt for Akademiet, hvis ogsaa de andre fag kunde præstere haandværkere, der paa saa fremragende maade kunde meddele et langt livs erfaringer. Ligesaa sjældent dette fænomen er, ligesaa meget er det Roubo til ære og Akademiet til glæde, siger Duhamel.

Roubo var ikke nogen helt almindelig haandværker. Han var født i 1739 af fattige forældre. Faderen var bygnings-snedker og, som normalt var paa den tid, gik sønnen i faderens spor. Men Roubo's hovede har aabenbart været kvikkere end de fleste snedkersvendens. Han blev bemærket af den berømte arkitekt François Blondel d. y., der havde en arkitekturskole i Paris og som fra 1756 virkede som professor ved det franske arkitekturakademi. I fem aar gav han, uden noget vederlag, Roubo undervisning i teori. Han kom ogsaa i forbindelse med Hertugen af Chaulnes, hvis hensigt det var at hjælpe Roubo ved at give ham et værksted og overdrage ham alt snedkerarbejde i forbindelse med nyindretning af hans palæ i Paris. Hertugen døde imidlertid i 1769, men inden da naaede han, der selv var medarbejder ved „Descriptions des arts et métiers“, at sørge for at Akademiet blev opmærksom paa Roubo's manuskript, der blev antaget samme aar. Akademiet hjalp ham yderligere ved, efter at man havde udgivet første bind (paa hvis titelblad Roubo optræder som snedkersvend – „compagnon menuisier“), at skaffe ham mesterbrev uden de sædvanlige, ret betydelige udgifter, der paa den tid androg 121 livres for en søn eller nær slægtning af en mester, mens en svend som Roubo, hvis far ogsaa kun var svend, maatte betale 386 livres. Disse udmærkelser, fortælles det, reddede alles øjne mod Roubo¹⁵). Han skal have modtaget mange bestillinger fra private, hvilket dog siden ruinerede ham, idet

største delen af hans debitorer maatte flygte ud af landet. Kun et af disse arbejder kender man af navn. Det var en trappe af massiv akacietræ til Hôtel Marbeuf i Rue du Faubourg-Saint-Honoré (nr. 31).

Et arbejde af en helt anden karakter fik Roubo, da det i 1782 blev ham overdraget at bygge en kolossal kuppel af tømmer over den runde gaard til kornhandlernes salgshal „Halle-aux-Blés“ i Paris. Den heldige gennemførelse af dette vanskelige arbejde gjorde Roubo til noget i retning af en folkehelt. Ikke desto mindre døde han i armod 10. januar 1791. Men hans sønner blev opdraget paa statens regning, og hans enke modtog en pension paa 3000 fr. som belønning for mandens indsats „en perfectionnant un art utile“. Foruden værket om snedkerhaandværket efterlod Roubo sig en „Traité de la construction des théâtres et des machines théâtrales“ (1777) og „L'Art du layetier“ (1782), som indgik i „Descriptions des arts et métiers“.

Man har hidtil kun kunnet gisne om aarsagerne til, at akademiet maatte standse udsendelsen af „Descriptions des arts et métiers“. Men de nedenfor aftrykte dokumenter kaster nu et ret klart lys over de vanskeligheder, som besværliggjorde og til sidst hindrede en fortsat udgivelse af akademiets store værk.

Det drejer sig om ialt syv dokumenter. Kun to af dem er med signatur og kun et, det sidste, er med datering (21. jan. 1786). Det er mest sandsynligt, at dokumenterne er affattet indenfor en periode af cirka fem aar før denne dato og formentlig i den rækkefølge, hvori de her omtales.

Det første er et brev til akademiet, hvori forlæggerne Desaint & Saillant beklager sig over, at de forfattere, som ikke er medlemmer af akademiet, benytter sig af deres aftale om honorar pr. ark og gør deres beskrivelser lange og vidtløftige for derved at tjene flere penge. Hvilket har til følge, at bindene bliver unødigt voluminøse og kostbare. Salget er faldet saa meget, at forlæggerne ser sig nødsaget til at reducere de kommende binds oplag fra 1300 til 800. Forlæggerne haaber, siger de videre, at akademiet vil drage omsorg for fremtidig at hindre ekstraordinære udgifter, saaledes at man kan fremskynde trykningen af de resterende beskrivelser. Det vilde være skade hvis værket skulde blive ufuldendt, skriver forlæggerne, ikke mindst fordi det hidtil trykte i saa fald vilde være uden værdi; og den fortjeneste, som forlæggerne har kunnet faa, befinder sig „en masse“ i forlæggernes magasin, slutter de deres noget sarkastiske brev.

Det næste dokument er en opgørelse af de udgifter og den fortjeneste, som forlæggerne menes at have paa udsendelsen af „Descriptions des arts et métiers“. Som eksempel er taget den beskrivelse, som har været den mest kostbare, nemlig Roubo's. Opgørelsen synes gjort af et akademi-

medlem, der ikke har følt sig overbevist om, at forlæggernes fordele har været helt saa ringe som angivet i deres brev til akademiet. Efter hans udregninger har de heller ikke været det. Han tilføjer andre fordele, som ikke er nævnt i forlæggernes brev. Videre siger den anonyme forfatter at det er rigtigt, at akademiets kommission bør overvaage, at beskrivelsernes forfattere kun skriver om det der er nødvendigt. Paa den anden side, siger han, kan forlæggerne ikke bebrejde akademiet noget i den henseende eftersom det er dem, der har skrevet kontrakter med de omtalte forfattere, dvs. ikke-medlemmer af akademiet.

Det tredje dokument er en lignende opgørelse af forlæggernes økonomiske situation, ligeledes skrevet af et anonymt medlem af akademiet. Han synes knap saa mistroisk overfor forlæggerne, men ender dog med at mene, at disse rigeligt har deres paa det tørre.

Det fjerde dokument er et overordentligt temperamentsfuldt angreb paa forlæggerne, med hvem denne forfatter aabenbart har haft adskillige sammenstød. Han foreslaar at forlæggerne fremtidig skal betale mere i honorar til forfatterne.

Disse tre sidstnævnte dokumenter, der hverken er daterede eller underskrevne, er muligvis manuskripter til mundtlige indlæg i en diskussion i akademiet i anledning af forlæggernes beklagelser over den økonomiske situation i forbindelse med „Descriptions des arts et métiers“. De kan, ligesom forlæggernes brev, formentlig dateres til ca. 1780 eller kort før. Af en passage i det sidst omtalte dokument synes dette skrevet af Jacques-François Demachy, der skrev „L'Art du distillateur d'eaux-fortes“.

Dokument nr. 5 er, synes det, et referat af de betingelser, som blev aftalt med forlæggeren Moutard, der ca. 1780, som nævnt, overtog „Descriptions des arts et métiers“ efter Desaint & Saillant, og som forpligtede sig til noget mere end de forrige forlæggere havde gjort. Dette vedrører især arbejder udført af ikke-medlemmer.

Det sjette dokument er en afskrift af en henvendelse fra Moutard, som har hørt, at nogle forlæggere i Neuchâtel i Schweiz har lavet en pirat-udgave af „Descriptions des arts et métiers“¹⁸). I Dijon er der blevet opdaget fire enorme baller indeholdende eksemplarer af schweizernes udgave. Moutard bønfalder akademiet om at søge denne trafik bragt til ophør.

Det sidste og længste dokument til belysning af værkets sidste dage er en udførlig beretning om det, som akademiet hidtil har gjort og om det, som staar tilbage at gøre for „Descriptions des arts et métiers“. Beretningen er udfærdiget af Jean-Sylvain Bailly, der senere blev den franske Nationalforsamlings første præsident. Den er underskrevet af ham og fem andre medlemmer af akademiet; gennem Baron de Breteuil havde

Louis XVI ladet meddele akademiet, at han havde bemærket, at der i nogen tid ikke var udkommet noget bind af det værk, som akademiet udgav og som interesserede ham meget. Han ønskede at vide, hvorfor det var blevet forsinket. Det var endvidere hans ønske, havde Monsieur le Baron ment, at man i fremtiden skulde beskæftige sig med fortsættelsen med „en vis aktivitet“.

Følgelig nedsatte akademiet en komité, der skulde samle materiale til et svar. Af dens beretning fremgaar det, at komiteen hurtigt har set, at der her var en særdeles velkommen lejlighed til – næsten paa opfordring – at anmode kongen om støtte til akademiets udgivelse af „Descriptions des arts et métiers“. I korte træk gennemgaas værkets historie og det understreges hvor stor og uegennyttigt et arbejde akademiet og dets medlemmer har lagt i dette værk. Derefter fortælles om hvor meget man havde ofret paa papir og typografi for at værket kunde fremtræde med den størst mulige skønhed. Og om hvor kostbart værket følgelig blev. Om at man senere maatte gaa over til to spalter for at økonomisere med papiret. Og om at man maatte foretage en nedsættelse af prisen til det halve. Hvorefter forlæggerne sprang fra og værket gik over til Moutard, der nu sidder tungt i det, ikke mindst efter at han har maattet købe piratudgaven for at undgaa konkurrencen fra Schweiz. Nu har han konkurrencen i sin egen butik. Han kan ikke klare yderligere udgifter, skal snarere opmuntres. Man bør derfor opfordre regeringen til at stille en aarlig sum til raadighed for „Descriptions des arts et métiers“ og anmode kongen om at tegne sig for et vist antal eksemplarer af hvert bind, som passende og til stor nytte kunde uddeles til forskellige institutioner landet over og i kolonierne. Kongen kunde endda opfordres til ogsaa at erhverve et antal af de allerede publicerede bind. Beretningen er dateret 21.1.1786.

Kommentarer til disse dokumenter, der fortjener at blive læst i deres helhed, er næppe nødvendige. Dertil er deres tale tilstrækkelig tydelig. Tilføjes kan det dog, at der ikke kom noget positivt udbytte af akademiets svar paa kongens henvendelse. Heller ikke flere senere heroiske forsøg – helt ind i det 19. aarhundrede – paa at genoplive „Descriptions des arts et métiers“ bar nogen frugt. I 1797 afhændede forlæggeren Moutard restoplaget samt de dertil hørende kobberplader til Didot jeune, der kort efter prøvede at sælge det videre. Det lykkedes ikke, hvorefter han be- laante det hele hos en bankier, der i 1800 blev utaalmodig og indfrie- de sine penge ved at sælge kobberpladerne til en produkthandler. Om dette triste endeligt og om de forskellige genoplivelsesforsøg kan henvises til en interessant artikel af Maurice Daumas og René Tresse i *Revue d'histoire des sciences*, tome VII 1954, pp. 163–171.

Under udarbejdelsen af denne artikel har jeg flere gange maattet bede om hjælp hos specialister. Navnlig vil jeg takke førstebibliotekar mag. art. André Nicolet for gennemlæsning og mange rettelser i transkriptionen af de franske dokumenter og førstebibliotekar Kåre Olsen for tydning af særlig genstridige steder. En del af arbejdet med denne artikel er udført under et ophold i Paris, hvortil Ny Carlsbergfondet ydede tilskud; her vil jeg også gerne takke fondets direktion for denne hjælp.

DOKUMENTER

Alle dokumenterne meddeles i diplomatarisk gengivelse.

No. 1.

A Messieurs

Messieurs de l'Academie Royale des Sciences

Messieurs

Le desir de satisfaire aux travaux de l'Academie pour l'avancement et la perfection des arts et metiers, a engagé les libraires chargés de cette entreprise, a ne rien negliger de ce qui les concerne. Ils ont rempli leurs engagements avec la plus grande exactitude, et il ne reste rien a desirer, tant pour le papier et l'impression, que pour la gravure.

Ils ont eu dans le commencement l'avantage de voir le public repondre à l'empressement qu'ils avoient de le satisfaire. La maniere dont les premiers arts ont été faits par messieurs les Academiciens, leur breveté, leur clarté et leur precision ont inspiré la plus grande confiance. Une entreprise aussi considerable demandoit a étre continuée sans interruption; cependant les occupations de Messieurs les Academiciens les éloignoient, insensiblement, de ce travail, et l'Academie l'a bien sentie en engageant plusieurs artistes a faire la description de leur art.

Les libraires presument que Messieurs les Academiciens sont persuadés que les artistes n'ont pas travaillé gratuitement. L'honneur, seul aiguillon de l'Academie, n'est pas capable d'animer un ouvrier qui doit vivre de son etat. Pour repondre aux vues de l'Academie, les libraires ont fait des traités avec differens artistes, par les quels ils se sont engagés a payer leur manuscrit; savoir le Menuisier, a 15 l., le tourneur, a 48 l., les etoffes de soye a 15 l., le Coutellier a 21 l. &c &c la feuille, independamment d'une collection complete des arts donnée à presque chacun des artistes, & d'une douzaine d'exemplaires pour leurs présens, outre les cent exemplaires pour l'academie. Il a falu, de plus, payer 6 l. par feuilles pour mettre du stile et corriger les epreuves.

Cette augmentation de dépense a la quelle les libraires n'étoient pas engagés par leur traité fait originairement avec l'Academie, et sur la quelle ils auroient gardé le silence si ils n'y eussent été forcés par les circonstances, a produit sur le public et sur la chose meme, un effet tout contraire a ce qu'ils avoient droit d'en attendre. Les artistes en travaillant pour de l'argent, ont cherché a multiplier et les planches et le Discours; de là vient que les derniers Arts sont si longs, si diffus et si volumineux. Pendant le tems qu'on a imprimé ces Arts,

qui peut être auroient pu être réduits à moitié, on en auroit imprimé plusieurs autres. L'excédent du prix des premiers auroit servi à payer les derniers, et le public n'auroit pas été rebuté en voyant cette collection se prolonger de façon à désespérer d'en voir la fin. De là, la desertion presque générale des acheteurs, desertion qui devient si considérable que les libraires sont obligés de prendre le parti de tirer à 800 au lieu de 1300 tous les arts qu'ils viennent de mettre sous presse, et ceux qu'ils imprimeront à l'avenir.

En conséquence de ce que les libraires prennent la liberté d'exposer à Messieurs de l'Académie, ils espèrent de leur équité, qu'ils prendront les mesures nécessaires pour faire supprimer toutes ces dépenses extraordinaires, à fin de les mettre dans le cas de redoubler leur activité pour l'impression de la suite de cet important ouvrage.

Il seroit très préjudiciable que cette Collection demeurât imparfaite, parce que tout ce qui a été imprimé jusqu'ici resteroit sans aucune Valeur. Le bénéfice qu'ils ont pu faire sur cette entreprise se trouve en masse dans leurs magasins.

Nous Sommes avec un profond respect

Messieurs Vos très humbles et très obéissants Serviteurs

Saillant et Nyon Ve Desaint.

No. 2.

Memoire de la dépense et du gain que font les libraires sur les arts. On prend pour exemple l'art qui paroît le plus dispendieux et a charge aux libraires celui du Sr Roubo.

dépense pour les libraires		
pour chaque feuille d'impression tout compris	117 [l.] 15 [s.]	
chaque planche y compris les cuivres		
dessains papier gravure et jmpression	144	
dans tout l'ouvrage 328 feuilles	38628 [i. e.:]	38622 l.
415 planches y compris les doubles et les triples		59760
brochures de tous les exemplaires et cayers		1240
	dépense Totale	<u>99622</u>

Vente de 1200 exemplaires le douzieme retiré pour la moitié des exemplaires vendu au prix marchand	266200 l.
dont il faut oter la dépense Reste	166578

observations

il reste deux cent exemplaires qui font la somme de	48400 l.
plus 50 exemplaires de chaperon	10000

1° le chaperon n'est compté qu'à 50 exemplaires quoi qu'il y en ait 75.
2° quand on a compté la dépense des libraires on l'a fait pour 1500 exemplaires tandis qu'on ne compte pour la vente que 1200.

Ces deux observations suffisent pour faire entendre que le magasinage et le retard de la vente l'intérêt des avances sont payés au(x) libraires.

Les libraires ont recus plusieurs arts des académiciens des planches gravées qui leur ont moins coûtés.

Ils ont fait imprimer trois et quatre fois certains arts de l'academie.

Les arts imprimés en gros caractere sont a un prix trop haut; et c'est aux libraires a le diminuer et a l'academie a les y obliger.

Si ceux cy ne s'y soumettoient pas, d'autres le feroient. Il est vray que les Commissaires de l'academie doivent prendre la plus grande attention a ce que la compagnie n'approuve que des arts utiles bien décrits et ou on n'imprime que les connoissances necessaires a l'art que l'on decrit sans le surcharger de planches inutiles.

Les libraires ne peuvent cependant faire aucune reproche a l'academie sur cet article, ayant fait des marchers avec les auteurs et faits graver les planches avant que les commissaires en ayent fait leur rapports et principalement dans les arts les plus volumineux.

Ils sont en avance pour l'art du Tour de plus de 3000 l. cependant ce qu'on n'assure pas.

No. 3.

Etat de la dépençe que font les libraires associés pour l'édition des Arts décrits par messieurs de l'academie Roiale des Sciences.

Pour chaque feuille d'impression tirée a 1500	117 l. 15 s.
Scavoir pour 3 rames de papier a 22 l. la rame	66 l.
pour l'imprimeur	30 l.
pour le correcteur d'épreuve	15 s.
pour l'honoraire de l'auteur non academicien	21 l.
total . . .	117 l. 15 s.
Pour chaque planche aussi tirée a 1500	144 l.
Scavoir pour le dessin	15 l.
pour la gravure et la planche de cuivre	60 l.
pour une rame et demie de papier a 26 l. la rame	39 l.
pour l'impression de taille douce	30 l.
	144 l.
Guain sur les feuilles	
en n'en vendant que 1200 exemplaires a 4 s. la feuille fait	240 l.
Sur le quel otés de depence	117 l. 15 s.
reste le guain net pour chaque feuille d'impression	122 l. 5 s.
Gain sur les Planches	
en n'en vendant que 1200 exemplaires a 8 s. l'épreuve fait	480 l.
sur le quel otés de depence	144 l.
reste de guain net	336 l.

Il est bon d'observer qu'il n'en donnent que 100 exemplaires a l'accademie; et qu'il leur en reste encore 200 ce qui fait une augmentation de guain pour chaque feuille de	40 l.
qui joint a	122 l. 5 s.
fait en tout	<u>162 l. 5 s.</u>

Les 200 exemplaires de planches donnent d'augmentation pour chaque planche	80 l.
qui joint a 336 l. cy	336 l.
fait en tout	<u>416 l.</u>

il y a encore un autre petit benefice sur 50 exemplaires qu'on nomme chaperon, lesquels ne leurs coutent que le papier pour l'impression en lèttre; et le papier et l'impression pour les planches, ce qui fait une dépence de 4 l. 8 s. qu'il faut oter sur le produit des 50 exemplaires qui monte a 30 l. reste de guain tant pour les feuilles que pour les planches de chaperon . . . . . 25 l. 13 [s.]

Mais ce guain quoi que tres considerable vù le grand nombre de feuilles, et de planches qui composent la description des arts peut leur être abandonné pour les frais de magazin, le payement de leur loyer, de leurs garçons &c &c.

Il est cependant bon d'observer qu'ils n'ont pas vendus tous les arts imprimés

et qu'il y en a qui ne sont vendu qu'au tier de leur nombre, mais il y en a qui sont presque épuisés, et d'autre qui ont été reimprimés jusqua deux et même trois fois, ainsi on peut estre certain qu'ils ont au moins vendu les deux tier de l'edition totale jusqua ce jour; ainssi ils ont retirés leurs fonds plus de 69 l. de guain par feuille et 230 l. par planche ce qui fait un objet de plus de 60000 l. de guain actuel, c'est ce que tous ceux qui sont en possession des arts sont en etat de virifier d'après l'exposé cy dessus

et quand même ils n'auroient vendu que la motié de l'edition totale ce qui n'est pas possible d'après ce que l'on vient de démontrer le guain seroit encore tout frais fait de plus de 30000 l. sen rien prendre sur l'autre motié qui ne leur coute plus rien que le loyer des magazins qui est plus que payé par chaperon; sans conter le benefice des rééditions avenir; et s'il faut tout dire le prix des planches de cuivre, qui Estimées seulemt a leur poids vallent plus de 5000 l. a 6000 l.

No. 4.

Observations faites a l'Académie des sciences, au sujet des Arts.

Lorsque l'Academie jugea a propos de ceder a une compagnie de libraires son privilege pour l'impression des Arts qu'elle se proposoit de publier, elle stipula pour elle et ses membres, parce qu'elle sçait coment les dedomager des frais qu'ils peuvent faire chacun en particulier.

L'expérience demontre que la grande moitié des cahiers publiés jusqu'à ce jour est de la composition de différents auteurs qui n'auront jamais où n'ont pas encore l'honneur d'appartenir à cette compagnie.

Comblés, sans doute, de l'accueil que fait l'Académie à leurs travaux et flatés de concourir avec les sçavans qui la composent à l'exécution de son vaste dessein, ces auteurs étrangers ne peuvent espérer d'autre dédomagement de leurs frais que celui que leur donnera le libraire.

Or malheureusement ce dernier est sourd ou repoussant, lors qu'on lui parle de ce genre de dédomagement; Il a, dit-il, stipulé avec l'Académie, cent exemplaires! Sont un prix assez considérable &c. &c. comme si on ne sçavoit pas qu'il ne lui en coûte que du papier de plus pour acquitter ce considérable engagement.

Ce ne seroit que demi-mal, si les objections étoient présentées honêtement, mais les propos du libraire vont quelquefois jusqu'à contrôler un travail adopté par l'Académie, en sorte que le tribunal du libraire est une cour souveraine à laquelle il faut soumettre les jugemens portés en première instance par les commissaires de la compagnie.

J'ai eu beaucoup de peine à obtenir la collection des cahiers publiés avant *L'art du Distillateur d'Eaux fortes*; pour dédomagement de ce premier ouvrage; Il n'est sorte d'objections que je n'aie éprouvées pour les recevoir longtemps après sa publication. Autres dégoûts pour celui qui s'imprime. On me fait la grâce de me promettre douze cahiers, mais pour en venir là, refus d'imprimer, détails mortifiants sur le mauvais succès du premier ouvrage, dont par parenthèse, on va faire une réimpression. On conviendra avec moi que tout galant homme doit être furieusement humilié, de passer par la censure cupide, et mercantile de pareils arbitres du sçavoir et du talent. Si tous les auteurs de ma classe ont eu, plus ou moins, à essuyer les difficultés que je viens d'esquisser; encore est-il vrai que quelques artistes plus tenaces ont trouvé le défaut de la cuirasse du libraire et en ont retiré l'un quinze francs, l'autre cinquante livres par feuille; aussi a-t-il grand soin d'exposer combien de pareils marchés lui sont onéreux pour éloigner toute proposition semblable.

Dans ces circonstances l'Académie qui n'a stipulé que pour ses membres est priée de prendre en considération les sçavants et artistes étrangers à elle qui ont concouru ou concourront à son entreprise; en leur assurant un dédomagement honête, et surtout en leur évitant l'occasion d'avoir avec le libraire aucune contestation, que l'expérience montre n'être jamais douces à essuyer de sa part.

Pour cet effet on propose que l'Académie dans son Comité de Librairie arrête que dorénavant toute description d'art qui, lui aiant été proposée, aura été jugée digne de son approbation et d'entrer dans sa Collection, soit payée par le libraire à raison de vingtquatre francs la feuille in folio pleine, y compris les titres, préfaces, explications et tables des matières et de soixante livres la feuille in folio à deux colonnes, sauf aux artistes et sçavants à qui appartiennent les manuscrits approuvés à faire si bon leur semble remise du dit

honoraire en tout ou en partie ou bien a le percevoir en argent ou livres et en quatre termes égaux qui ne pourront être moins de 3 mois dont le premier trois mois après l'entière impression, et non la publication de l'ouvrage; sans être plus chargés que par le passé des desseins et gravures qui demeureront a la charge du libraire selon l'usage.

Je me suis d'autant plus volontiers hasardé a communiquer mes observations a l'Académie, que ma méthode ordinaire n'étant pas de stipuler des honoraires en argent pour aucun de mes ouvrages et n'en ayant pas moins éprouvé les tracasseries du libraire, on ne soupçonnera pas que la cupidité m'ait dicté ces représentations.

No. 5.

L'Académie a accepté M. Moutard pour successeur de MM. de Saint et de Saillant dans l'entreprise des arts et a approuvé quant a ce qui la regarde, le traité fait entr'eux et qui sera inséré dans les Registres de l'Académie et arrêté ensuite avec M. Moutard les articles suivans.

1°. Il ne sera fait aucune réimpression des arts soit in folio, soit in 4° sans avoir prévenu l'Académie, qui nommera des Commissaires pour les examiner de nouveau et y faire de concert avec l'auteur s'il est encore vivant les additions, où les corrections que les progrès des lumières peuvent rendre nécessaires.

2°. Il s'engage à imprimer les arts composés par des étrangers lorsqu'il auront été approuvés par l'Académie; et à en faire graver les planches à ses frais pourvu que le nombre de ces planches et les objets qu'elles doivent renfermer aient été réglés par des commissaires de l'Académie qui a nommé pour cet objet et en general pour suivre les affaires relatives à la collection des arts pour commissaires perpetuels MM. Tillet et Bailli.

3°. Il donnera a chaque auteur vingt Exemplaires de l'art qu'il aura composé, si l'auteur exige d'autres avantages, alors M. Moutard sera libre d'imprimer l'art ou de ne pas l'imprimer.

4°. Dans le cas ou il y aurait des contestations entre l'auteur d'un art et M. Moutard relativement au traité qui aura été fait entr'eux, les deux parties s'en rapporteront au Jugement des deux comités de L'Académie et M. Moutard aura soin d'en faire mention dans les actes qu'il pourra passer avec les auteurs.

5°. Comme par l'ancien traité de MM de Saint et Saillant étaient tenus à ne faire exécuter les desseins et les gravures que par des Artistes approuvés de l'Académie, et que M. Moutard a contracté la même obligation, les discussions qu'il pourrait y avoir relativement à l'exécution des gravures où des desseins seront également soumises au Jugement des Comités, et il en sera fait mention dans les actes que M. Moutard passera avec les dessinateurs et les graveurs.

6°. Lorsque l'art sera remis à M. Moutard par le Commissaire de l'Académie chargé de cette partie M. Moutard s'engage à l'imprimer tel qu'il recevra du

commissaire, et il ne sera fait de changemens, ni d'augmentations au manuscrit qu'avec son àgrément.

7°. M. Moutard supplie L'academie de vouloir bien lui permettre de prendre le titre de son Imprimeur.

No. 6.

A Messieurs de L'Academie des Sciences.

Moutard supplie très humblement Messieurs de l'Academie des Sciences de vouloir bien lui accorder leur protection contre les entreprises des Libraires de Neuchatel qui cherchent par toute sorte de voies á introduire en France une edition contrefaite de la *Description* des Arts et Metiers.

Monseig^r. Le Garde des Sceaux en a fait arrêter quatre balles enormes á Dijon. Sçavoir

1. a l'adresse de Monseig^r. le garde des Sceaux
2. — — de M^r. le Comte de Vergennes
1. — — de M^r. De Malsherbes

Monseigneur le garde des Sceaux a fait mettre au Pilon celle qu'on avoit osé lui adresser sans sa participation; mais il n'a pas encore disposé du sort des trois autres. Il y a tout lieu de croire que les ministres auxquels elles sont adressées n'accorderont aucune protection á ces étrangers contrefacteurs, ils sont trop justes et trop patriotes pour favoriser des étrangers au prejudice des Nationnaux.

Ils savent sans doute que l'academie a bien voulu ceder, au S. Moutard, son privilege, lui accorder un traité, que le suppliant lui fait hommage de Cent Exemplaires de chaque art, et de Cent trente de chaque Volume de ses memoires.

Moutard ôse se flatter que ces titres ne seront pas méconnûs, et que l'academie soutiendra ses droits de tout son pouvoir, et voudra bien remercier Monseig^r. le garde des Sceaux des egards qu'il a eû pour son privilege et demander la meme justice aux autres ministres.

Moutard á pris la liberté d'en écrire a Monseig^r. De Malsherbes, et ce Ministre l'engage par sa reponse á reclamer la protection de l'academie.

Cette protection de l'academie est absolument necessaire au suppliant et sera pour lui un encouragement pour continuer l'impression des arts et metiers et le mettre á portée de faire une belle edition in 4°.

Le suppliant la desire aussi ardemment que l'academie et il espere que les soins qu'il se donne pour debiter l'infolio, le mettront á même de commencer bientot cette edition pour laquelle il suppliera l'academie de lui donner toutes les corrections et augmentations necessaires.

Cet espoir doit faire proscrire l'edition de Neuchatel dont le Papier, les gravures et l'impression sont detestables.

Cependant les libraires de Neuchatel impriment que l'Academie accueille leur edition, qu'elle en desire l'entrée en France. Ils envoient ces imprimés, aux Ministres et personnes en place. L'administration les á communiqué au

S. Moutard et l'a invité à y répondre, C'est ce qu'il a fait dans les observations qu'il a l'honneur de mettre sous les yeux de l'academie.

Elle y verra que, proteger l'Edition de Neuchatel avec l'espoir de l'edition françoise in 4° ce seroit nuire aux interets des acquteurs qui se trouveroient chargés d'une mauvaise Edition, au lieu d'une bien superieure aussi bien executée que les *Memoires de l'Academie*, et qui ne coutera pas plus cher.

Ce seroit aller contre toutes les vües politiques du Gouvernement qui consistent à faire fleurir les Manufactures nationales et à les proteger contre les entreprises des etrangers.

Le suppliant ôse esperer que l'academie sera frappée de ses justes reflexions et ne balancera pas à lui accorder la protection qu'il reclame et qu'il s'efforcera toujours de meriter.

No. 7.

Exposé de ce que l'Académie des Sciences a fait et de ce qui lui reste à faire pour la description complete des Arts.

L'Académie a reçu de M. le Baron de Breteuil la lettre suivante adressée à M. le Marquis de Condorcet.

„Le Roi, qui prend, Monsieur, beaucoup d'intérêt à la collection des Arts et metiers, a remarqué que, depuis quelque tems, il n'a rien paru de cette collection, et m'a chargé de m'informer des motifs qui la retardent: je vous prie de vouloir bien vous en assurer et me le marquer. Il m'a paru que Sa Majesté desireroit que l'on s'occupât avec une certaine activité des Suites de cet ouvrage, qui est en effet très important“.

En conséquence l'Académie a chargé MM. le Duc d'Ayen, Lavoisier, Desmarests, Fougereux, de Condorcet avec M. Tillet et moi, Commissaires perpétuels des Arts, de lui rendre compte des arts publiés, de ceux qui restent à décrire, et des causes qui ont pu rallentir l'activité de leur publication. Nous croyons devoir commencer par remettre sous les yeux de l'Académie ce qui a été fait jusqu'ici pour cette grande entreprise.

L'Académie des Sciences dès les premiers tems de son établissement a conçu le projet d'examiner et de décrire toutes les opérations des arts mécaniques. Ce projet avoit une double utilité. Les descriptions fixent les connoissances présentes sur les arts; elles sont destinées à en conserver les pratiques, à les transmettre à la postérité: et en étudiant ces pratiques pour les décrire on a l'occasion et le moyen d'y porter la lumiere des sciences. Si la plupart des arts sont nés dans l'obscurité et si leur invention est le plus souvent duë au hazard, l'histoire montre qu'ils ont fait des progrès plus marqués dans les siecles où les sciences ont été le plus cultivées. Ce sont elles qui rendent raison des procédés des arts, elles servent à en éclairer les principes, à les étendre et à les perfectionner. D'ailleurs, comme tout se tient dans la nature, les sciences sont le lien commun de tous les arts.

L'Académie frappée de ces vües d'utilité s'occupa à rassembler les matériaux nécessaires pour les remplir. Plusieurs de ses membres, MM. Jaugeon, des

Billetes, le P. Sébastien et autres eurent des conférences réglées sur cet objet; et environ vers 1720. M. de Réaumur fut chargé de recueillir les mémoires déjà faits par plusieurs Académiciens, et ceux qui avoient été envoyés, tant des différentes provinces de la France que des païs étrangers. Ces mémoires se sont multipliés, les ateliers, les travaux qui s'y exécutent, les machines, les instrumens, les outils ont été dessinés et gravés, et en 1759, après la mort de M. de Réaumur, l'Académie, se faisant rendre compte du travail déjà fait, reconnut qu'elle possédoit un nombre suffisant de mémoires pour commencer la description des arts. Tandis que différens Académiciens se partageoient la rédaction de ces arts, d'autres Académiciens recueilloient ces mémoires pour en décrire de nouveaux. L'Académie fit plus; en annonçant au public la description générale des arts, elle invita les savans étrangers à se joindre à elle, pour s'occuper de ce grand objet, et elle adopta de même en quelque façon les artistes habiles disposés à communiquer les fruits d'une longue expérience.

C'est par ses propres travaux et avec les secours qu'elle a reçus, que depuis 1760 jusq'en 1780, c'est-à-dire en 20 ans, l'Académie a publié 86 cahiers imprimés de la description des arts. Mais dans le tems où on avoit commencé cette collection, on en ignoroit l'étenduë; on n'avoit considéré que la beauté et la grandeur de l'entreprise, et on avoit décoré l'édition de tout le luxe typographique dont elle étoit susceptible: papier, caractères, gravures, tout étoit également choisi et recherché. Cependant cette magnificence pouvoit être onéreuse aux artistes sans fortune, qui achetoient la description de leur art. La collection tous les jours plus étenduë devenoit un objet très cher, même pour les gens aisés qui vouloient la compléter. En 1780 le prix de la collection entiere étoit de 1282 l. L'Académie reconnut que dans ses vuës d'utilité elle ne devoit point négliger l'économie; elle sentit la nécessité de renoncer à ces recherches de beautés typographiques que la grandeur de l'entreprise avoit paru demander, mais dont on doit le sacrifice à l'utilité. En conséquence elle régla que pour diminuer la dépense du papier, les arts seroient imprimés à l'avenir sur deux colonnes et avec de plus petits caractères, mais dont la beauté et la netteté ne rendroient la lecture ni plus difficile, ni moins agréable. En même tems l'Académie a recommandé aux auteurs une concision, nécessaire même à la clarté des explications, et elle a enjoint aux Commissaires chargés de lire ces mémoires d'être plus attentifs que jamais à retrancher les répétitions, les descriptions inutiles, les détails minutieux et les planches superflues qui augmenteroient la dépense sans nécessité. Elle a nommé de plus des Commissaires perpétuels pour veiller à l'impression, et ces commissaires ayant connoissance de ses jugemens doivent en maintenir la pleine exécution.

Mais il n'eut point suffi de diminuer le prix des arts nouveaux, si l'on n'avoit trouvé la facilité de réduire le prix des anciens. Dans ces circonstances, les premiers libraires associés pour l'impression des arts cédèrent leur privilège au S. Moutard, et l'Académie en agréant ce libraire, en lui dictant les intentions de son économie présente, a vu avec satisfaction qu'il étoit disposé à lui ouvrir

les moyens d'une économie, pour ainsi dire, rétroactive, en réduisant de deux cinquièmes le prix des arts, pour que le public pût se procurer plus facilement et à meilleur compte les arts déjà imprimés. C'est ainsi que le prix de la collection entière porté à 1282 l. fut réduit à 640 l.

Depuis cette époque de l'année 1780, le Sr. Moutard a publié l'art du fabricant d'étoffes en laine, l'art d'imprimer les mêmes étoffes, l'art des velours de coton, l'art de la voilure, l'art du layetier et celui du Maçon. L'art du potier d'étain est sous presse; toutes les planches au nombre de 40 sont gravées; 60 planches sont aussi gravées pour l'art du Tourneur, et le Sr. Moutard va mettre incessamment à l'impression une nouvelle partie de l'art du fabricant d'étoffes de soie, ainsi que l'art de couler les glaces.

Si l'on compare le nombre des arts décrits par l'Académie à la nomenclature de ces arts telle qu'elle existe dans l'encyclopédie, on verra que l'Académie n'est pas encore à la moitié de son entreprise. 75 arts ont été décrits, il en reste environ 98 à décrire, sans compter ceux qui ont pu échapper et qui ne sont pas comptés dans la liste de l'encyclopédie. L'Académie vérifiera cette nomenclature, lorsqu'arrivée au terme de son entreprise, elle aura sous les yeux tous les arts décrits. Alors elle pourra les réunir, les classer, les mettre chacun à leur place dans l'ordre de nos connoissances; et par les vuides qui se trouveront dans ce tableau général appercevoir les descriptions particulières qui ont pu lui échapper.

[Herester følger en liste over de 75 allerede beskrevne haandværk og de 98 haandværk, som endnu mangler at blive beskrevet.]

L'Académie a donc parcouru un peu moins de la moitié de cette vaste carrière avec ses propres forces, avec le secours de ses membres, des auteurs, des artistes qui ont bien voulu y concourir, et avec les fonds que lui a fourni l'intérêt public. Elle n'a point eu besoin jusqu'ici de solliciter la protection et les secours du Gouvernement; mais il faut convenir que la dernière moitié de ce travail sera la plus difficile et la plus pénible. On a décrit d'abord les arts les plus faciles et les moins étendus, les arts qui étoient le plus connus des Académiciens. Ceux des arts qui embrassent un grand nombre d'opérations les détournent de leurs occupations ordinaires. Les Académiciens occupés des travaux particuliers qui font les progrès des Sciences, chargés encore de différens travaux pour le Gouvernement ne peuvent entreprendre seuls la description de cent arts qui restent à publier, sans y employer un tems très considérable. Il est donc nécessaire que l'Académie reçoive des secours étrangers; mais les auteurs qui lui font hommage de leur travail ont souvent besoin d'en recueillir le fruit. Il est de la justice de l'Académie de considérer les avantages que l'auteur auroit pu tirer de son ouvrage, s'il l'avoit publié lui même; et l'Académie n'ayant point de fonds pour cette dépense, il n'y a que le libraire qui puisse payer les manuscrits des auteurs soit en argent, soit en exemplaires. Nous ne regardons point les 20 exemplaires que le libraire est obligé de leur donner, par son traité avec l'Académie, comme le prix du manuscrit; ce prix seroit presque toujours disproportionné à l'ouvrage. Il s'agit d'examiner si

l'Académie peut exiger de son libraire de payer le manuscrit des auteurs en proportion de l'étenduë et du mérite de leur travail. On pourroit dire d'abord que cette condition n'a pas été stipulée dans le traité que a été fait avec lui; mais nous supposons, pour un moment, que l'Académie soit libre, à cet égard, et nous examinerons seulement s'il est juste et possible d'imposer cette condition. En conséquence nous allons rendre compte à l'Académie de la situation du libraire.

Le Sr. Moutard a acheté 150000 l. le fonds des premiers libraires associés; il n'a encore vendu que pour le tiers de cette somme. Si la collection des arts, lorsqu'elle a passé dans ses mains, avoit été un ouvrage nouveau, ce seroit peu que d'avoir retiré le tiers de sa mise en cinq ans; mais une partie de cette collection étoit déjà en vente depuis long tems. On doit considérer celle qui a eu lieu dans ces cinq années comme l'effet du rabais considerable qui a été offert au public. C'est donc un débit passager et qui ne peut se soutenir. Le S. Moutard vient encore d'acquérir l'édition in 4° des arts qui s'imprimoient à Neuf-Chatel; c'est une augmentation de fonds qu'il a mis dans l'entreprise. Son objet a été d'ancémentir la concurrence de l'étranger, mais aujourd'hui cette concurrence se trouve chez lui même. Les deux éditions doivent nécessairement se nuire, et la moins chère peut faire tomber la plus belle que l'Académie a commencée, et qu'elle ne doit point abandonner.

Nous voyons par les états de dépense et de recette qui ont été mis sous nos yeux, que le S. Moutard n'a point retiré les frais des arts imprimés par lui même depuis cinq ans. Il faudroit dans une entreprise de cette espee que le bénéfice de la vente du premier cahier fournît en partie aux frais du second. Il faudroit au moins que si le bénéfice dépend de rentrées longues, les avances fussent remplies au bout de cinq années: sans quoi le libraire toujours en perte sur les frais de chaque nouvelle impression, pourroit avec un fonds considerable se trouver ruiné, en attendant des benefices eventuels, et un débit qui peut diminuer, suivant une progression inconnuë.

Nous avons entre les mains un inventaire des cahiers des arts actuellement en magasin chez le Sr. Moutard. On y voit que le discrédit de cette édition a été causé par le prix de plusieurs de ces cahiers. Tous ceux qui étoient à bon marché ont été bien vendus. L'édition de quelques uns est épuisée, celle des autres est réduite à un petit nombre d'exemplaires.

Voici le prix de quelques uns de ces arts:

Orgues	54 l.
Coutellier	52
Charbon de terre	63
Etoffes de soie	82
Menuisier	126

Il faut observer que ces prix sont ceux du rabais.

Si l'on considère ensuite la valeur de ce qui reste de ces arts en magasin, on trouvera que les

orgues y sont pour.....	8000 l.
Le Tourneur.....	14000
Le Coutellier.....	24000
Le Charbon de terre.....	27000
Les etoffes de soie.....	36000
Le Menuisier.....	80000
	189000 l.

Voilà donc la valeur de six arts pris en particulier, tandis que la valeur de 58 de ces arts ne monte qu'à 70000 l. Ces six arts pris ensemble forment les trois quarts des fonds du libraire et l'art du Menuisier seul en fait le tiers. On peut dire que c'est cet art et celui des étoffes de soie qui ont fait le discredit de l'édition. Il en reste en magasin environ 800 ou 850 exemplaires du premier et 600 du second sur 1000 qui ont été exposés en vente.

On peut dire que si la vente des petits arts a offert un bénéfice peut-être considérable, les arts volumineux et chers ont occasionné une perte qui a compensé et au delà les bénéfices des autres. Le prix de ces arts a rebuté les artistes qui achètent en détail et le plus grand nombre des souscripteurs ont trouvé la collection entière trop dispendieuse. Le libraire qui voit que chaque nouvelle impression amène de nouveaux risques, se refuse, autant qu'il le peut, à imprimer les nouveaux arts. Et ceci est une preuve de fait qu'on ne peut révoquer en doute, car tout Marchand veut vendre, et tout libraire imprime lorsqu'il croit y trouver de l'avantage.

Il résulte du compte que nous venons de rendre à l'Académie que, si dans le nombre des auteurs il en est qui peuvent désirer de retirer de leur travail une rétribution légitime, le libraire n'est pas dans le cas qu'on lui demande d'en faire les frais. Il parait au contraire que le S. Moutard lui même a besoin d'être encouragé, et soutenu dans une entreprise longue et dispendieuse, où un libraire peut risquer sa fortune. En pareil cas, il est d'une prudence qu'on ne peut condamner, de n'y pas mettre à la fois trop de fonds, d'attendre les rentrées pour faire de nouvelles dépenses, et de retarder par conséquent la publication des arts.

L'Académie instruite de ces difficultés ne peut exiger à la rigueur l'exécution du traité qu'elle a fait avec son libraire. Les Commissaires qu'elle a chargés de ses ordres n'osent point le forcer d'imprimer promptement des descriptions souvent volumineuses et chargées de planches qui demandent des frais considérables. L'Académie a donc mis à la description des arts tout ce qui dépend d'elle, son travail et ses lumières, les raisons de retard sont des raisons de commerce. L'Académie est entièrement désintéressée dans cette affaire, elle ne demande rien pour elle ni pour ses membres. Mais pour donner à la publication des arts toute l'activité que mérite cette utile entreprise, il faudrait que l'Académie pût offrir une récompense pécuniaire aux auteurs étrangers qui le désireroient, et qu'en même tems le libraire eût un bénéfice assuré qui le mît dans la dépendance de l'Académie.

Voilà les moyens de lever tous les obstacles. Et l'Académie pourroit accélérer la description des arts, si le Gouvernement vouloit consacrer à cette utilité une somme annuelle, sur la quelle l'Académie regleroit une rétribution donnée en forme de prix aux artistes et aux savans qui ne sont pas académiciens, suivant l'étenduë et l'importance de l'art décrit; et si le Roi vouloit souscrire pour un nombre d'exemplaires qui mettroit le libraire à couvert d'une partie de ses frais. Cette souscription est un secours que Sa Majesté a accordé souvent aux ouvrages dont la publication devoit être aidée, soit à cause de leur utilité, soit à cause de la lenteur du débit. Ces deux motifs se réunissent ici et sollicitent la protection du Gouvernement pour la description des arts, dont l'entière exécution est infiniment utile, et dont la collection volumineuse et chere ne peut avoir qu'un débit toujours plus lent et toujours plus difficile. Sa Majesté pourroit d'ailleurs faire de cette souscription un emploi très utile, pour les arts et pour le commerce, en distribuant ces exemplaires à MM. les Intendans des Généralités, à ceux des Colonies, aux Chambres du commerce, aux Academies de Province, et en portant ainsi aux extrémités du Royaume les lumieres que le travail et l'industrie concentrent dans la Capitale. Il seroit même à souhaiter que Sa Majesté se déterminât à prendre un certain nombre de collections des arts déjà publiés, afin que les connoissances qu'elles repandroient dans les provinces ne fussent pas incomplètes.

Nous pensons que l'Académie doit rendre compte des difficultés qui retardent la publication des arts, au Ministre qui a déjà sollicité et obtenu tant de graces du Roi pour les sciences, et engager M. le Baron de Breteuil a demander à Sa Majesté pour cette grande et belle collection des arts et métiers la protection qu'elle accorde à tous les travaux glorieux et utiles. Fait à l'academie le 21 janvier 1786.

Desmarests, Fougeroux de Bondaroy, Lavoisier, Tillet, Bailly, Le Ms. de Condorcet.

NOTER

1) Det mest omfattende arbejde vedrørende „Descriptions des arts et métiers“ er Arthur H. Cole & George B. Watts: „The handicrafts of France as recorded in the Descriptions des arts et métiers 1761-1788“, Boston 1952, Publication number 8 of The Kress Library of Business and Economics; heri findes en fuldstændig bibliografisk beskrivelse af værket og dertil korte biografier over værkets medarbejdere. Endvidere kan henvises til følgende artikler: Geo. B. Watts: „The Academy of Sciences' Labor of Love“, The French Review vol. XXV, no. 2, dec., 1951 pp 79-83. Georges Huard: „Les planches de l'Encyclopédie et celles de la Description des arts et métiers de l'Académie des sciences“ i særnummeret af Revue d'histoire des sciences „L'Encyclopédie et les progrès des sciences et des techniques“, Paris 1952 pp 35-46. Bertrand Gille: „L'Encyclopédie, dictionnaire technique“, ibid. pp 187-214. Maurice Daumas & René Tresse: „La Description des arts et métiers de l'Académie des sciences et le sort de ses planches gravées en taille douce“, i Revue d'histoire des sciences 1954, pp 163-171. - 2) Titelbladet til hele værket bærer aastallet 1761, men det første bind

der blev udgivet – „Art du charbonnier“ af Duhamel du Monceau – er betegnet 1760 i kolofonen. – 3) Kgl. Bibl. mangler de to bind om et mikroskop og om deling af matematiske og astronomiske instrumenter af Duc de Chaulnes (1768); de findes i Univ. bibl. II. Sammesteds findes et exemplar af P.-C. le Monnier's beskrivelse af astronomiske instrumenter (1774), overført fra Kgl. Bibliotek. Roland de la Platière: „L'Art du fabricant de velours de coton“ (1780) findes kun i Kunstindustrimuseets sæt. Kgl. Bibl. mangler ogsaa Duhamel du Monceau: „Traité général des pesches“ (1769–82). Den findes i Landbohøjskolens Bibliotek, hvis exemplar stammer fra Den Classenske Bogsamling. – 4) De nævnte dokumenter findes i arkivet uden signatur, hvorfor der ikke nøjere kan henvises til dem. Fotokopier findes i Kunstindustrimuseets Bibliotek. Jeg staar i taknemmelighedsgæld til MM. R. Courier et Louis de Broglie, secrétaires perpétuels de l'Académie des sciences, der først gjorde mig opmærksom paa existensen af det dokument, der her aftrykkes som nr. 7. Ligeledes skylder jeg tak til arkivets embedsmænd, der taalmodigt ledte videre og fremdrog de andre dokumenter af arkivets labyrint. – 5) Akademiets historie er fortalt i Ernest Maindron: „L'Académie des sciences, histoire de l'académie“, Paris 1888. – 6) J.-J. Lalande: „Art du tanneur“, 1764, p 3 og Arthur H. Cole & Geo. B. Watts: „The handicrafts of France etc.“ passim. – 7) Bibliothèque Nationale, Dép. des manuscrits, Fonds fr. 9157–58, „Description et perfection des arts et métiers, des arts de construire les caracteres, de graver les poinçons de lettres, de fondre les lettres d'imprimer les lettres et de relier les livres. Par Monsieur Jaugeon de l'academie Royale des sciences. 1704“. Heri staar p 13: „Nous commençames nos premières travaux en mil six Cent quatre-vingt treize part (sic) l'Art de l'Imprimerie avec tous ceux de sa dépendance où qui y ont quelque relation: le fondement de ce choix fut qu'il est le conservateur et comme le dépositaire de tous les autres, et celui dont nous auront le plus souvent besoin“. – 8) Mss 1064 og 1065. – 9) „Histoire de l'Académie royale des sciences. Année MDCXCIX. Avec les memoires de mathématique & de physique, pour la même année. Tirez des registres de cette académie“, Paris 1702 pp 117–119. – 10) „Art du tanneur“, 1764 (préface) pp iij–vij. – 11) Se note 7. – 12) Se Georges Huard: „Les planches de l'Encyclopédie etc.“ 1952 p 38. – 13) En del af beskrivelserne er uden trykkaar, og saaledes er de opført i den i note 1 nævnte bibliografi. Nogle af de manglende trykkaar kan findes i: „Nouvelle table des articles contenus dans les volumes de l'Académie royale des sciences de Paris depuis 1666 jusqu'en 1770, dans ceux des Arts et métiers publiés par cette académie . . .“ tome premier, Paris 1775, pp 122–129. – 14) De la Lande var ogsaa flittig til at samle sig ærefulde medlemskaber af akademier og andre lærde selskaber. I et brev skrevet 18. sept. 1778 spørger han saaledes sin danske kollega Th. Bugge: „L'academie de Copenhague s'assemble-t-elle regulierement, a-t-elle des membres étrangers, pourroisje avoir l'honneur d'en être?“. De la Lande blev medlem; 25. juli 1779 takker han Bugge for den ære, som Videnskabernes selskab har ladet ham overgaa, og han meddeler, at „le diplôme poura être expédié sous le nom de Jerome De la Lande Professeur Royal d'Astronomie et membre de l'académie Royale des sciences de Paris, et des plus celebres sociétés de l'Europe“. Brevene i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 1304, fol. – 15) Se hans afhandling som anført i note 1. – 16) Udsalgsprisen 221 livres svarede dengang til knap 37 danske speciesdaler, idet 6 livres omregnedes til ca. 1 species-daler, dvs. 6,40 kroner i sølv. Til sammenligning med Roubo's arkbetaling paa 15 livres kan følgende tjene. I 1789 faar en universitetsbibliotekar i Paris som aarlig løn 600 livres. 1780 aflønnes en professor i Agen med 1000 livres. Samme aar faar en kollega til ham i Bourges 1200, mens professorernes løn i Rouen

i 1781 ligger mellem 1200 og 1700 livres aarlig. — 17) Fremstillingen af Roubo's liv bygger paa artiklen i „Biographie universelle et portative des contemporains etc.“, tome 5, Paris 1834. Dette værk fandtes ikke i danske biblioteker. Jeg er bibliotekar Torben Nielsen, Bibliothèque Sainte-Geneviève i Paris, taknemmelig for en afskrift af denne artikel. (Efter at nærv. afhandl. er sat, har Kunstindustrimuseets Bibl. erhvervet et exemplar.) Andre biografier findes i F. Valentin: „Les artisans célèbres“, 2. éd., Tours 1844 og i „Nouvelle biographie générale etc.“, tome 41, Paris 1862. — 18) Det har ikke tidligere været kendt, at Neuchâtel-udgaven var en piratudgave. Den er beskrevet som regulær udgave i Arthur H. Cole & George B. Watts op. cit. pp 36–37. Exemplarer af udgaven findes i Kgl. Bibl. og i Danmarks tekniske Bibliotek. Piratredaktøren var en professor og tidligere præst ved navn Jean-Élie Bertrand. Han forfattede ogsaa selv forskellige skrifter; blandt disse bemærker man med interesse „Morale évangélique“ (1775) og „Combien le respect pour les moeurs contribue au bonheur d'un état“ (1777).